

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՀՌՈՍԿԼԱՅԻ ԴՂԵԱԿ

Ն. — Հռոմկլայի Հայրապետանոցը. — ԺԲ. դարու սկիզբը հարաւ-արեւմուտք էր փոխադրուած, հայկական իշխանութիւններու մնացորդներուն հետ, նաեւ կաթողիկոսական Աթոռը, հաստատուելով, յաջորդաբար, Թաւրուր, Շուղը, Ծովք և հուսկ յետոյ Հռոմկլայ: 1116էն յետոյ է որ Աթոռը Շուղըէն Ծովքի զղեակը կը փոխադրուի՝ որով Հայրապետանոցը իբր 33 տարի Ծովքի մէջ մնացած կ'ըլլայ: Գրիգոր Պահլաւունի կաթողիկոս տեսնելով որ իր կառուցած ո՛չ անառիկ և փոքր զղեակը պիտի չկարենայ զիմադրել հաւանական յարձակումներու առջև, կը խորհի թողուլ զայն և երթալ ամբանալ Երրատացւոց ամենէն անառիկ ճանչցուած բերդին՝ Հռոմկլայի զղեակին մէջ, վասնզի Ծովքը ապահովութիւն չէր ներշնչեր իրեն այլևս: Այս անհրաժեշտ փոխադրութենէն տարիներ առաջ ներսէս Շնորհալի և Գրիգոր, Ծովքի անպաշտպան դիրքէն յուսահատ, հեռատեսութեամբ կ'ուզեն Արեւելք անցնիլ, իրենց յոյսը գնելով Վրացիներու և Ափղազներու թագաւորական արքունիքի պաշտպանութեան վրայ: Բայց նոյն միջոցին ծօսլին իշխան երբ որ սորդութեան մը միջոցին դաւադրութեամբ ձիէն վար կ'իյնայ ու վերաւոր վիճակով Հալէպ կը փոխադրուի և հոն ալ կը մեռնի, իր բարեսիրտ կինը տեսնելով որ Հալէպի Սուլթան Նուրէտտին, ծօսլինի մահէն քաջաւերուած, կը գրաւէ անոր իշխանութեան տակ ինկող բոլոր բերդերն ու աւանները բացի Հռոմկլայէն, ըստ Վարդան պատմիչի, Հռոմկլայ կ'անցնի և իր մօտ հրաւիրելով կաթողիկոսը բերդը անոր կը յանձնէ և կամ, ըստ Կիրակոս պատմիչի, կաթողիկոսը ինքն է որ կը խնդրէ ծօսլինի այրիէն և զղեակը կը փոխանակէ Թորոս իշխանի կալուածներով՝ ուր ապա կը բնակի իշխանուհին: Շնորհալիի պատմածով աւելի

հաւանական կը թուի երկրորդ պարագան: Շնորհալի պատմելով Հռոմկլայի տկարանալն ու Հագարացւոց զօրանալը, կը նկարագրէ թէ ինչպէս Իկոնիոյ Սուլթան Մասուտ Գերմանիկի կամ Մարաշի կողմերը գալով, ճամբուն վրայ գտնուող բոլոր քաղաքներն ու գիւղերը գրաւելով ու աւերելով, կը հասնի Եփրատական երկիրները: Գրիգոր կաթողիկոս այդ արշաւանքներուն առջև կը պարտաւորուի լքել իր ջանքերով կառուցած Ծովքի զղեակը ու կուգայ կ'ապաստանի Հռոմկլայի անառիկ բերդին մէջ՝ որուն յոյն տէրերը լքած ու փախած էին և պաամուածքի մը համաձայն յոյն արեւդայ մը միայն թողած էին հոն: Գրիգոր երէց ալ՝ որ Մատթէոս Ուռհայեցիի պատմութեան շարունակողն է, 1162ին կը գրէ որ Անտիոքի իշխան Սիր Արնոլտ, աշնան ամիսներուն ասպատակելով Բիւզանդիոնի Ալեքս Ա. կայսեր երկիրը և կաթողիկոսին բերդը՝ որ Ծովք կը կոչուէր, իր շրջականերով աւարի կուտայ և գերի կը վարէ այդ սահմաններուն մէջ գտնուող թիւրքմէն ցեղերը: Իսկ Սմբատ պատմիչ ալ փոխանցումը կատարուած կը պատմէ Գրիգոր կաթողիկոսի ձեռնադրով, որպէսզի նորոտաց հայրապետական Աթոռը մնայ միշտ ազգային սեպհականութիւն: 1834ին Կ. Պոլիս տպուած Յայտաւորքի մը մէջ կը կարդանք. «Եւ կաթողիկոսն Գրիգորիս զնեաց Հռոմկլայն ի փոսնի իշխանէ միովէ, որում անուն էր Ծօսլին, և անդ փոխեաց զկաթողիկոսարանն, զի մինչև ցայն բնակէր նա ի Ծովքն կոչեալ բերդ»: Յիշատակարանի մը համաձայն (Տաւեան Յուցակ Վիեննայի, էջ 91) Ս. Լուսաւորչի Սթըն ու քոչը կը գողցուին ու կը բերուին Ծովք (Արշնիէն) Տէր Գրիգոր կաթողիկոսին և ապա կը փոխադրուին Հռոմկլայ (Բ. (Վրդ. Կթղկ.) Հ. Ամստերդամ 1903, էջ 101): Աթոռին Ծովքէն Հռոմկլայ փոխադրութեան ճշգրիտ թուականին վրայ համաձայն չեն ժամանակակից պատմագիրները: Կարելի է անվրէպ ընդունիլ Սմբատի թուականը, 1151-52: Արդէն տարի մը առաջ, 1149ին, Ծովքի կաթողիկոսարանէն Հռոմկլայ փոխադրուած էր Աթոռն բոլոր հարստութիւնը՝ ուր ծօսլին իշխանին բարեմիտ կինը կը հսկէր այդ գանձերուն վրայ, երբ արդէն Հռոմկլայ էին կիլիկեան մեր հայ իշ-

խանները, տակաւ դօրանալով հոն: Հոռմ-
կլայի զղեակը կաթողիկոսարանի վերած-
ուելէն 39 տարի առաջ անոր տէրն էր Վա-
սիլ իշխան՝ որուն դարպասին մէջ հաս-
տատուեցաւ կաթողիկոսարանը: Մասնաւո-
րապէս Շնորհալիի և Գրիգոր Տշայ Պաշ-
լաւունիի օրով Հոռմկլայի Հայրապետա-
նոցը դարձաւ կրօնական և տոհմիկ մշա-
կոյթի նշանաւոր կեդրոն մը ու այժմ նոյն
իսկ Ասորեոց եկեղեցիին համար ու բոլո-
րովին ներգործուեցաւ և եղաւ օժու-
նորհուն անուն մը՝ որ տեսականապէս
կցուեցաւ Շնորհալիի անուն (անդ):

Բնիկ Սթրազպուրկցի, Տոմինիկեան
կարգէն գերմանացի կրօնաւոր Հայր Պրո-
քատ, 1232ին իրր ճանապարհորդ կ'աշ-
ցնէ Արեւելք, ու եգիպտոս և Սուրիա
մնալէ յետոյ, կ'անցնի Կիլիկիա ու Հոռմ-
կլայի Դղեակի Հայրապետանոցի մէջ տա-
նըչորս օր հիւր կը մնայ ու իր Աւղեգրու-
թան մէջ հիացումով ու անաչափօրէն գով-
քը կը հիւսէ Կիլիկեան հայ արքունիքին
և Հայրապետանոցին: Պրոքատի մահուան
թուականը յայտնի է: Aubrey Stewart
անգղիերէնի թարգմանած է անոր Աղե-
գրութիւնը որ հաւանաբար խմբագրուած է
1270 ալան թուականներուն: Թարգմանիչը
իր յառաջաբանին մէջ Պրոքատի մասին
կը գրէ. «Անկեղծ հաւատացեալ մ'էր, օ-
տար եկեղեցիներու հանդէպ իր սէրը շատ
գնահատելի էր: Իմաստուն և հանճարեղ
էր ան. իր ճամբորդութեանց ժամանակ
շարունակ տեղեկութիւններ կը քաղէր և
կ'իւրացնէր զանոնք: Կ'ապրէր օտար կրօ-
նականներուն մէջ, ընդունելով զանոնք
իրը եղբայր: Նկարագրով խոնարհ էր ու
արի, հետաքրքիր ու բարեպաշտ»(*):

Ժամանակակից հայ պատմագիրներ ու
Ձեռագրաց ժամանակագրութիւններ ըն-
դարձակօրէն վեր են առած կոստանդին Ա.
Բարձրբերդցի կաթողիկոսի անբասիր ու
ժուժկալ կենցաղը, անոր բարեպաշտու-
թիւնն ու հայրենասիրութիւնը և մեր ազ-
գային մշակոյթի հանդէպ իր սէրն ու ըն-
ծայած հովանաւորութիւնը: Եւրոպացի կա-
թողիկ ուսումնական կրօնաւորի մը նոյն
զգացումով յայտնած հիացումը պահ մը

ա՛յ աւելի կը մեծցնէ արդէն իսկ մեծ կոչ-
ուելու արժանի Բարձրբերդցիի՝ իր Ազգին
ու եկեղեցիին մատուցած գնահատելի ծա-
ռայութիւնները, մանաւանդ անոր հրեշ-
տակային վարքը: Պրոքատ կը հիանայ ար-
գարն Հայոց թագաւորին և թագուհիին և
անոնց իշխաններուն, ինչպէս նաև հայ ե-
կեղեցականաց ու ժողովրդեան բարեպաշ-
տութեան վրայ. տեղեկութիւններ կուտայ
Բարձրբերդցիի և միւս եկեղեցականներու
տարազին վրայ. մէջ կը բերէ հայ արքու-
նիքի ներքին կեանքի սովորութիւնները,
թագաւորին ու եկեղեցականներու կողմէ
որուած կրօնական պատիժները, կը յայտնէ
հայ ծէսին հանդէպ իր հիացումը (անդ):

«Հայոց առաջնորդներուն (կը գրէ
Պրոքատ) գլուխը կը կոչուի Կաթողիկոս:
Անոր քով մնացի տասնէւորս օր. ան իր
մօտ ունի արքեպիսկոպոսներ և եպիսկո-
պոսներ, վանահայրեր և ուրիշ եկեղեցա-
կաններ: Ան իր սնունդով, զգեստներով
և կենցաղով ա՛յնքան օրինակելի է որ՝
անոր նման ոչ միւն տեսած եմ, ըլլա՛յ կրօ-
նական, ըլլա՛յ աշխարհական, և ստոյգ կեր-
պով կը յայտարարեմ թէ՛ իմ կարծիքովս
իր հագած զգեստները հինգ ստերլին շիլին
արժէք չունին. սակայն ան ունի շատ հաս-
տատուն զղեակներ և մեծ եկամուտներ,
և հարուստ է ո՛րեւէ հասարակ մարդէ ա-
ւելի: Ան կը հագնի ոչխարի կարմիր մօրթէ
կոշտ մուշտակ մը, շատ մաշած և տգեղ,
և լայն թեւերով, և անոր տակէն շատ հին-
ցած գորշ պարիզօտ մը, և գրեթէ մաշած:
Բաց աստի, ան կը հագնի սև փորուրար
մը, և աժան տեսակէն հաստ սև կրկնոց
մը: Տեսայ Հայոց Կիլիկիոյ թագաւորը (Հե-
թում Ա.) իր բոլոր ազնուական իշխաննե-
րով որոնք խոնարհութեամբ և մեծ յար-
գանքով կը նստէին անոր մօտ. թագաւորը
յաճախ իր անդրանիկ որդւոյն (Լեւոն) հետ
կը մնար և որ մեծ բարեպաշտութեամբ
մօտիկ կ'ընէր անկէ Աստուծոյ խօսքը: Կա-
թողիկոսը և առաջնորդները Մեծ Պահոց
մէջ պահք կը բռնէին հացով և ջրով միայն.
այնպէս կ'ընէին նաև թագաւորը և իր բո-
լոր իշխանները, բացի Աւետման տօնէն,
երբ իմ ներկայութեանս, կաթողիկոսը թոյ-
լատրեց իրեն քիչ մը ձուկ ուտել և զինի
խմել: Նոյն օրը պատարագ մատուցուեցաւ
ի ներկայութեան կաթողիկոսին, թագաւո-

(*) Միքայիլ Եպս. Աղաւունքի՝ Սիոն, 1933, Յու-
նիս, էջ 179:

րին և թագուհիին (Չապէլ)։ Իրենց ծէսը շատ բարեպաշտական է. քահանաները ու եպիսկոպոսները մերիններուն նման կը զգեստաւորուին։ Պատարագին կը զործածեն անխմոր հաց, կը կարդան Առաքելական Թուղթերը, Աւետարանները, կ'երգեն «Սուրբ Աստուած», «Հայր մեր...» մինչնոյն բառերով ինչպէս մենք, բայց իրենց սեփական լեզուով և գրերով, վասնզի անոնք ունին իրենց յատուկ լեզուն և այբուբենը։ Կաթողիկոսը և միւս բոլոր Առաջնորդները վանական են, և ամբողջ Արեւելքի մէջ, մէկ ծայրէն միւսը, չկայ որեւէ ազգի մը Առաջնորդ որ բացառաբար վանական ըլլայ։ Բոլոր վանականները մեծապէս յարգելի են և ի պատուի։ Կղերիկոսները և քահանաները հեղինակութիւն չունին, և աշխարհական մը կարեւորութիւն չընծայիր անոնց, և ժամերգութիւն կատարելէ զատ ուրիշ պարտականութիւն չունին։ Կանոնական ժամերը կ'իմացնեն կոչնակ զարնելով, վասնզի զանգակ չունին։ Գիշերը երբ նշան կը տրուի, ժողովուրդը կը հրաւիրուի տունէն եկեղեցի գալու։ Երբ գիշերային պաշտամունքը կը ըրանայ, կրկին քնանալու համար տուն չեն երթար, այլ կը մնան եկեղեցի, խրատ կը տրուի մինչև պատարագի ժամը, կամ մինչև երրորդ ժամ, եթէ տօնի օր ըլլայ։ Ասկէ զատ, անոնք արտօնութիւն չունին, բացի նոյն հրահանգներէն՝ որ կը տրուին վարդապետներուն կողմէն։ Բոլոր քահանաները ամուսնացած են, այն պատճառաւ չեն կրնար առաջնորդ ըլլալ՝ երբ կնոջ տէր են։ Անոնք չեն կրնար պատարագել երկուշաբթի օրերը, ոչ ալ մինչև ուրբաթ, որքան ալ մեծ տօն պատահելու ըլլայ նոյն օրերը, բայց անոնք ազատ են խօսելու իրենց կանանց հետ. սակայն շաբաթ և կիրակէ օրերը մեծ հանգիստաւորութեամբ կը քնան պատարագել։ Քահանայ մը իր կնոջ մահուանէ վերջ ապաշխարող կը դառնայ և երկրորդ անգամ չի կրնար ամուսնանալ. եթէ ան պոռնկութեամբ կամ շնութեամբ մեղանչէ, կը զրկուի եկեղեցիէն և իր պաշտօնէն և ի նպաստ իրեն ո'ւնէ շնորհաբաշխութիւն չի կրնար ըլլալ...

«Պատարագի պաշտամունքը բարեպաշտօրէն կը կատարուի իրենց եկեղեցիին մէջ։ Սկիզբ կը դրուի սեղանին ձախ կողմը պա-

տին վրայ այդ նպատակաւ շինուած տեղւոյ մը մէջ։ Նուիրագործութեան ժամանակ սարկաւազը մետաքսեայ թանկագին զգեստ մը հագած երկիւղածութեամբ իր գլխուն վրայ կը բարձրացնէ սկիհը. բուրվառակի կիսասարկաւազ մը և երկու մօմակալներ առջեւէն երթալով կը հասնին սեղանին աջ կողմը՝ ուր եպիսկոպոսը երկիւղածութեամբ կ'առնէ սկիհը և կ'ընծայէ զայն, ինչպէս կ'ընեն մեր քահանաները... Եւ ի՞նչ երկրին մէջ տեսած եմ ուրիշ օրինակելի սովորութիւնները՝ աշխարհականներու, կղերիկոսներու, վանականներու միջև. կը կարծեմ թէ հազուադիւրս պիտի ըլլար մեր երկրին մէջ գտնելը» (անդ, էջ 182)։

Օտար եւրոպացի կրօնաւորի մը այս հակիրճ և ականատեսի վկայութիւններն իսկ բաւական են ցոյց տալու թէ որքան կանոնաւոր ու աւանդապաշտ Հայրապետանոց մըն էր՝ զոր կը վարէին Ժ. Դ. դարուն Հռոմկայ նստող մեր կաթողիկոսները, Արեւելեան Հայաստանի զանազան կեդրոններու մէջ տեղափոխուած կաթողիկոսարաններու աւանդական կարգապահութեամբ, աւելի հետամուտ մտաւորական զարգացման։

ԱՐՏԱՒԱԶԴ՝ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունակելի)

ՄԻՈՃԱՄԱՆԱԿ ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ

ԱՐՏԱՒԱԶԴ՝ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Փառիզի մէջ. —

1. — Պատմութիւն Հայկաի Հայոց, Երրորդ հատը (Քննական)։
2. — Մայր Յուդակ Հայերէն Զեռագրաց Եւրոպայի Մասնաւորներու (Ա. հատ)։
3. — La Vie et la Culture Arménienne d'Alep au XVIIe Siècle (Երկրորդ սլագոսիւն)։

ՎԵՆԵՏԻԿԻ մէջ. —

4. — Ընդարձակ Բառարան Սուրբ Գրոց, պատկերազարդ, Ա. հատ։

Մարսէյի մէջ. —

5. — Արամեանի եւ Կեղոնականի Ուսուցիչներու (Տակաւին Թարմ Յիշատակներ) պատկերազարդ։

Ապստոլանքի համար դիմել հեղինակին՝

15, Rue Jean Goujon, PARIS - 8^e